

LIBRI GEDANENSES XXXVI

MAGDALENA MADEJA-GRZYB

ŚLADY JOHANNA GEORGA
ADAMA FORSTERA
W ZBIORACH BIBLIOTEKI GDAŃSKIEJ

Abstrakt. W artykule przedstawiono wszelkie ślady po Johannie Georgu Adamie Forsterze (1754–1794) zachowane w zbiorach PAN Biblioteki Gdańskiej. Znany polsko-niemiecki przyrodnik i podróżnik, urodzony niedaleko Gdańska, był autorem prac naukowych, dzieł podróżniczych i politycznych, a nawet rewolucjonistą. Autorka artykułu omówiła zarówno fragmentaryczne materiały rękopiśmienne dotyczące J. G. A. Forstera, jak i jego liczne drukowane publikacje oraz opracowania mu poświęcone, powstałe do 1800 roku i znajdujące się w obecnych zbiorach Biblioteki Gdańskiej. Nie pominęła działalności translatorskiej i wydawniczej tego autora, profesora uniwersytetów w Wilnie i w Kassel, której poświęcał się m.in. w celach zarobkowych. Wspomniała również o zachowanym w gdańskiej księżnicy dorobku naukowym jego ojca, również przyrodnika, Johanna Reinholda Forstera (1729–1798). Obaj Forsterowie, starszy i młodszy, uczestniczyli w słynnej drugiej wyprawie kapitana Jamesa Cooka dookoła świata w latach 1772–1775, zrelacjonowanej w dwutomowym dziele, znanym w niemieckiej wersji jako *Johann Reinhold Forster's und Georg Forster's Reise um die Welt in den Jahren 1772 bis 1775*, Berlin 1778–1780. Natomiast za drugą co do ważności, tym razem samodzielną pozycją w dorobku Forstera młodszego uważana jest praca *Ansichten vom Niederrhein, von Brabant, Flandern, Holland, England und Frankreich im April, Mai und Junius 1790*, Berlin 1791–1794 – trzyczęściowa relacja z podróży po Europie odbytej wraz z Alexanderem von Humboldtem w pierwszym okresie rewolucji francuskiej.

Słowa kluczowe: Johann Georg Adam Forster (1754–1794), Johann Reinhold Forster (1729–1798), PAN Biblioteka Gdańska – zbiory, II wyprawa Jamesa Cooka dookoła świata, Alexander von Humboldt (1769–1859)

Ród Johanna Georga Adama Forstera był starą szkocką rodziną, która w drugiej ćwierci XVII wieku przeniosła się do Prus Królewskich i na stałe osiadła w Tczewie. Założyciel pruskiej gałęzi rodu, Adam Forster, zajmował się handlem zbożem w miasteczku Nowe położonym niedaleko Gdańska, zaś jego potomek Georg Reinhold Forster (1693–1753) piastował stanowisko burmistrza tczewskiego i był ojcem Johanna Reinholda¹.

¹ T. Huber, *Einige Nachrichten von Johann Georg Forster's Leben*, [w:] *Johann Georg Forster's Briefwechsel*, hrsg. v. T. Huber, Theil 1, Leipzig 1829, s. 3–4.

Johann Reinhold Forster urodził się 22 października 1729 roku. Od dziecka wykazywał różnorodne uzdolnienia. Dzięki zaangażowaniu ojca, który bardzo troszczył się o rozwój intelektualny swoich potomków, już w wieku czterech lat jako „cudowne dziecko” władał biegle zarówno łaciną jak i językiem polskim. Podobno dopiero w szóstym roku życia nauczył się języka niemieckiego². W wieku lat dziewiętnastu podjął studia prawnicze na uniwersytecie w Halle, jednak nie przypadły mu one do gustu. Pod znacznym wpływem swego dawnego nauczyciela, studenta medycyny, zapragnął poświęcić się tej dziedzinie wiedzy i zaczął uczyć się na wykłady lekarskie. Jednak ojciec nie poparł tego wyboru i skierował syna na studia teologiczne. Po ukończeniu nauk uniwersyteckich Johann Reinhold powrócił na Pomorze i osiadł w małej miejscowości Wiślina, położonej obok Mokrego Dworu. Ożenił się ze swoją kuzynką Justyną Elisabethą Nicolai, której rodzina pochodziła z Kwidzyna. Posada kalwińskiego kaznodziei wiązała się raczej ze skromnym uposażeniem (pensja 200 talarów rocznie). Bardzo szybko nowy pastor zmuszony był korzystać z majątku odziedziczonego po zamożniejszych przodkach, by być w stanie utrzymać swą liczną rodzinę³.

Pierworodny syn Johanna Reinholda, Johann Georg Adam, przyszedł na świat 27 listopada 1754 roku. Okazał się żywym i ciekawym świata dzieckiem, stał się „oczkiem w głowie” swego ojca, który wywarł znaczący wpływ na jego rozwój intelektualny. Starszy Forster wpoił synowi m.in. zamiłowanie do nauk ścisłych i geografii oraz znajomość kilku języków, z czego młodszy zrobił użytek w czasie swojej kariery naukowej.

Georg Forster po raz pierwszy wyruszył w podróż wraz ze swoim ojcem w 1765 roku. Johann Reinhold z polecenia carycy Katarzyny miał przeprowadzić wizytację kolonii niemieckich znajdujących się nad dolną Wołgą. Podczas pobytu w Rosji młodszy Forster przez osiem miesięcy uczęszczał do słynnej Petrischule w Petersburgu. Tam przyswoił sobie język rosyjski, jak również pogłębiał wiedzę w takich przedmiotach, jak: historia, geografia i matematyka. Poznał również podstawy statystyki. Już w wieku 13 lat opublikował swój pierwszy przekład – tłumaczenie z języka rosyjskiego na język angielski jednego z dzieł Michaiła Łomonosowa⁴. Publikacja ta spotkała się z bardzo pochlebnyimi opiniami w kręgach naukowych.

Johann Reinhold został członkiem Rosyjskiej Akademii Nauk, jednak podróż na południe Rosji nie zakończyła się sukcesem. Katarzynie II nie spodobało się dość krytyczne sprawozdanie sporządzone przez starszego Forstera, a co za tym idzie nie otrzymał on oczekiwanej zapłaty. W maju 1766 roku dowiedział się również, że jego stanowisko w Wiślinie zostało obsadzone przez innego duchownego.

² U. Enzenberger, *Georg Forster. Ein Leben in Scherben*, München 2004, s. 9.

³ Tamże, s. 10.

⁴ *A chronological abridgment of the Russian history; translated from the original Russian. Written by Michael Lomonosoff; and continued to the present time by the translator (J. G. A. Forster)*, London: T. Snelling, 1767.

Zatem pozostał bez pracy i środków do życia. Jednak młodszy Forster zdobył doświadczenie badawcze, które przydało mu się w przyszłości⁵.

Po powrocie z Rosji Johann Reinhold i Georg Forsterowie wyruszyli do Anglii, gdzie żyli bardzo skromnie, utrzymując się z doraźnych prac. Młodszy rozpoczął praktykę kupiecką u handlarza suknamami o nazwisku Lewin w Londynie. By wesprzeć ojca w utrzymaniu licznej rodziny – znając już biegle język angielski i francuski – podejmował się prac translatorskich. Z początkiem 1772 roku obaj Forsterowie skończyli angielski przekład dzieła dowódcy francuskiej wyprawy odkrywczej Louisa-Antoine Bougainville'a, *Voyage autour du monde, par la frégate du roi La Boudense, et la flûte L'Etoile en 1766, 1767, 1768 et 1769*, Paris: Saillant et Nyon, 1772⁶.

Po zakończeniu wojny siedmioletniej w 1763 roku, w wyniku pokoju paryskiego Wielka Brytania zdobyła dominację na morzach i oceanach. W tamtym okresie znaczna powierzchnia Ziemi pozostawała jeszcze niezbadana. Poszukiwano wówczas południowego kontynentu, tzw. „terra australis”, który miałby stanowić przeciwagę dla lądów znajdujących się na półkuli północnej. „Ziemie południową” wyobrażano sobie jako krainę ogromną, urodzajną i różnorodną, którą łatwo można by skolonizować. W 1756 roku ukazała się we Francji pierwsza publikacja przedstawiająca historię wypraw na południową hemisferę. W dziele tym opisano, poczynając od czasów antycznych, systematycznie i obszernie wszelkie dowody przemawiające za istnieniem nieznanego kontynentu. W 1766 roku zorganizowano dwie wyprawy mające na celu odkrycie „terra australis”, a tym samym pozyskanie obszarów możliwych do kolonizacji. Pierwszą z nich była ekspedycja brytyjska pod dowództwem kapitanów Samuela Wallisa i Philipa Cartereta. Drugą wspomnianą wyprawą francuską Louisa-Antoine Bougainvillea⁷.

Kolejnej misji odkrycia kontynentu południowego podjął się kapitan James Cook. W tym celu zorganizował trzy morskie podróże dookoła świata. Do swojego drugiego rejsu zaprosił obu Forsterów, ojca i syna. Owocem ich uczestnictwa było dwutomowe dzieło zawierające dokładny opis wyprawy: *A voyage round the World, in His Britannic Majesty's Sloop Resolution, commanded by Capt. James Cook, during the years 1772, 3, 4 and 5 by George Forster...*, London: B. White, J. Robson, P. Elmsly, G. Robinson, 1777. Georg Forster w ten sposób podsumowuje w książce trzyletnią podróż:

Udało nam się wypełnić podstawowy cel wyprawy, jakim było poszukiwanie Południowego Kontynentu, istniejącego jakoby w granicach strefy umiarkowanej: spenetrowaliśmy bowiem nawet pokryte lodem morza przeciwnej półkuli, położone już za kołem polarnym, nie natrafiając nigdzie na ów rozległy ląd, w którego istnienie niektórzy dotąd wierzyli. Dokonałiśmy też innego, doniosłego dla nauki odkrycia, stwierdzając, że pośrodku oceanów tworzą się wielkie masy lodu, wolnego od

⁵ U. Enzenberger, dz. cyt., s. 22.

⁶ L.-A. Bugainville, *A Voyage round the World. Performed by Order of His Most Christian Majesty in the Years 1766, 1767, 1768 and 1769*, London: J. Nourse, T. Davis, 1772.

⁷ U. Enzenberger, dz. cyt., s. 23.

cząsteczek soli i posiadającego wszelkie zbawienne i przydatne właściwości czystej wody. Wędrując w innych porach roku po położonej między zwrotnikami połaci Pacyfiku zebraliśmy tam cenne dla geografów informacje o nowych wyspach, nieznanie przyrodnikom okazy roślin i zwierząt, przede wszystkim zaś interesujące wszystkich badaczy rodzaju ludzkiego obserwacje odmian człowieczej natury⁸.

Swoją relację kończy zaś następującą refleksją:

Nie ulega jednak wątpliwości, że choć zasób zebranych przez nas informacji naukowych wzbogaca znacznie dotychczasowy stan ludzkiej wiedzy, z pewnością jest on tylko drobną cząstką ogromnej masy wiadomości, które dostępne są jeszcze nawet tak ograniczonym jak ludzie istotom i które w przyszłych wiekach otworzą nowe pola badań, pozwalających ukazać pełnię świetnych możliwości ludzkiego umysłu⁹.

Józef M. Ziółkowski i Małgorzata Olczak w opracowaniu mającym na celu przedstawienie dorobku naukowego i życiowego Johanna Reinholda i Georga Forsterów stwierdzają, że z trwającej ponad trzy lata podróży dookoła świata obaj powrócili jako bohaterowie i wielcy odkrywcy. Zgromadzili oraz scharakteryzowali bogate zbiory geologiczne, przyrodnicze i etnologiczne, dokonali opisu fauny i flory, formacji geologicznych oraz zwyczajów ludności tubylczej na wyspach Pacyfiku¹⁰.

A voyage round the World in HMS Resolution... wydana została w językach angielskim i niemieckim. W tym ostatnim dzieło ukazało się w latach 1778–1780¹¹. O wydaniu niemieckiego tłumaczenia „Podróży dookoła świata” polski czytelnik został poinformowany za pośrednictwem warszawskiego „Pamiętnika Historyczno-Politycznego” (w tym samym czasopiśmie ukazała się w 1783 roku biografia Jamesa Cooka)¹².

Reise um die Welt während den Jahren 1772 bis 1775 po swoim ukazaniu się w Niemczech było jedną z najbardziej poczytnych publikacji. Cieszyło się dużą popularnością, gdyż odpowiadało oczekiwaniom postępowych elit intelektualnych. Zaletą było ujęcie przez autora spostrzeżeń poczynionych na gruncie naukowym w ogólnie rozumianym języku. Książka stała się niedoścignionym przykładem tego, jak powinna być pisana nowoczesna literatura podróżnicza¹³.

⁸ J. Forster, *Podróż naokoło świata*, wybrał i przełożył M. Ronikier, wstępem poprzedził S. Rakusa-Suszczewski, Warszawa 1977, s. 328.

⁹ Tamże, s. 329.

¹⁰ J. M. Ziółkowski, M. Olczak, *Z Forsterami i Cookiem na kraniec świata*, Pelplin 2011, s. 54–55.

¹¹ J. G. A. Forster, *Johann Reinhold Forster's Reise um die Welt während den Jahren 1772 bis 1775 in dem von Seiner itztregierenden großbritannischen Majestät auf Entdeckungen ausgeschickten und durch Capitain Cook geführten Schiffe „The Resolution“ unternommen. Beschrieben und herausgegeben von dessen Sohn und Reisegefährten George Forster...*, Berlin, Haude und Spener, 1778–1780 (w zbiorach PAN Biblioteki Gdańskiej pod sygnaturami: Rb 1112 8° i Rb 1115 8°).

¹² E. Kotarski, *Sarmaci i morze. Marynistyczne początki w literaturze polskiej XVI–XVII wieku*, Warszawa 1995, s. 180–182.

¹³ M. Jakubietz, *Georg Forster – Weltreisender, Naturforscher, Schriftsteller und Jakobiner*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 406: Prace Historycznoliterackie 33 (1975), s. 49.

23-letni Georg Forster zyskał sławę na skalę europejską; został mianowany członkiem Akademii Nauk w Neapolu, Madrycie i Berlinie oraz przyjęty do angielskiego *The Royal Society*. W 1777 roku przybył do Paryża, by sprzedać część zbiorów zebranych podczas wyprawy dookoła świata. Rok później powrócił do Niemiec i dzięki osiągniętej pozycji naukowej otrzymał stanowisko profesora historii naturalnej w *Collegium Carolinum* w Kassel. Próbował także zdobyć dogodną posadę dla ojca na tej samej uczelni, jednak jego wysiłki nie przyniosły oczekiwanego rezultatu¹⁴.

Tymczasem roku 1780 Johann Reinhold objął stanowisko profesora na uniwersytecie w Halle, gdzie pozostał do śmierci 9 grudnia 1798 roku. Jednym z ówczesnych uczniów starszego Forstera był pochodzący z Gdańska Ernest Michael Trauge (syn Nathanaela Friedricha Traugego, kaznodziei z kościoła Najświętszej Marii Panny) który w latach 1793–1796 studiował na uniwersytetach w Halle i Helmstadt. W zbiorach rękopisów Biblioteki Gdańskiej pod sygnaturą Ms. 2516 znajduje się sztambuch Ernesta Michaela Traugego z odręcznym wpisem Johanna Reinholda Forstera¹⁵.

W Kassel Georg Forster osiadł na pięć lat. Wkrótce nadano mu również tytuł doktora na uniwersytecie w Getyndze. Latem 1778 roku poznał w Londynie Samuela Thomasa Sömmerlinga, który również pochodził z Prus – jego ojciec był lekarzem miejskim w Toruniu. Między młodszym Forsterem a Sömmerlingiem nawiązała się głęboka, dożgonna przyjaźń trwająca do kresu życia tego pierwszego. Przez całe życie prowadzili żywą i bogatą korespondencję. Podczas pobytu w Kassel młody uczyony poszerzył swój dorobek naukowy o kilka dalszych rozpraw oraz recenzji. Ponadto przełożył na język niemiecki m.in. dzieła francuskiego uczonego Georgesa-Louisa Leclerca de Buffona oraz ojcowskie *Observations made during a voyage round the world on physical geography, natural history and ethic philosophy* (London 1778)¹⁶.

W 1784 roku Georg Forster udał się na zaproszenie Komisji Edukacji Narodowej do Szkoły Głównej w Wilnie, po drodze na Litwę spotykając się z królem Stanisławem Augustem Poniatowskim. Na wileńskiej uczelni, na której miał nauczać przez dziewięć lat, otrzymał katedrę historii naturalnej. Z początku wykładał po łacinie, później przeszedł na język polski.

¹⁴ U. Enzenberger, dz. cyt., s. 101. Georg Forster w liście do Friedricha Jacobiego (Kassel, 17.12. 1778) tak opisuje charakter swego ojca: *Seine Hitze, Heftigkeit und eifrige Verfechtung seiner Meinungen haben ihm unermesslichen Schaden zugefügt, sowie es ein Unglück für ihn ist, daß er die Menschen nicht kennt, und nie kennen wird. Immer misstrauisch und leichtgläubig, wo er es gerade nicht seyn sollte. (Jego zapał, gwałtowność i zagorzala obrona własnych opinii wyrządziły mu niezmierną krzywdę. Dla niego jest również nieszczęściem fakt, że nie zna ludzi i nigdy ich nie pozna. Zawsze jest on nieufny i łatwowierny w sytuacjach, w których nie powinien być* (tłum. M. M.-G.). Por. U. Enzenberger, dz. cyt., s. 101.

¹⁵ W tych samych zbiorach znajduje się również pod sygnaturą Ms. 1089 II rękopis z zapiskami Antoninusa Kaschlińskiego, zegarmistrza gdańskiego z XIX wieku. Zapiski te zawierają m. in. biogramy znanych gdańszczyzan, wśród nich Johanna Reinholda Forstera i jego syna Georga Forstera.

¹⁶ U. Enzenberger, dz. cyt., s. 104.

Młodszy Forster przez trzy lata przebywał w Wilnie, lecz ostatecznie rozczarował się tym pobytem. Polska stała się dla niego krajem niedoli, którą porównywał z niewolą egipską starożytnych Żydów. Nie mógł pogodzić się z tym, że został wykluczony z debaty intelektualnej toczącej się w Niemczech. Od swoich przyjaciół domagał się wiadomości naukowych, książek, czasopism¹⁷. Zdaniem Kazimierzy Augustowskiej, Forster w Wilnie trafił na „pustynię duchową” i czuł się intelektualnie osamotniony. Jak sam wspominał w korespondencji, najbardziej przygnębiająco działały na niego stosunki społeczne: „wszechwładza magnatów, szlachty i duchowieństwa” oraz „ciemnota pańszczyźnianego ludu”¹⁸.

Pomimo rozmaitych niedogodności, Georg Forster pisze w Wilnie esej będący polemiką z poglądami antropologicznymi Immanuela Kanta na temat pochodzenia ras ludzkich – *Noch etwas über die Menschenrassen*, który ukazał się w Weimarze na łamach „Der deutsche Merkur.” Artykuł ten spotkał się z dużym uznaniem w Niemczech. W środowisku naukowym ponownie zaczęto wymieniać z podziwem nazwisko autora, chwalać przede wszystkim jego talent pisarski – co poniekąd było celem Forstera¹⁹. Następnie latem 1786 roku rozpoczął pracę nad tłumaczeniem angielskiego sprawozdania z trzeciej, tragicznie zakończonej śmiercią dowódcy, wyprawy dookoła świata podjętej przez Jamesa Cooka: *A Voyage to the Pacific Ocean for making discoveries in the Northern Hemisphere performed under the direction of Captains Cook, Clerke, and Gore, in the years 1776, 1777, 1778, 1779, 1780*, London: J. Fielding 1784 (ukończonego przez kapitana Jamesa Kinga). Przekład ten poprzedził laudacją na cześć wybitnego podróżnika²⁰.

Wreszcie pojawiła się szansa przerwania niekorzystnej passy. W 1787 roku Georg Foster otrzymał propozycję wzięcia udziału w planowanej w Rosji wyprawie do mórz południowych. Opuścił Wilno, jednak podróż nie doszła do skutku; plany pokrzyżował wybuch wojny rosyjsko-szwedzkiej. Rozczarowany uczonej powrócił do Niemiec, gdzie początkowo osiadał w Getyndze. Na początku kwietnia 1788 roku przeniósł się do Moguncji, gdzie z polecenia swego teścia, Christiana Gottloba Heynego, otrzymał posadę bibliotekarza w bibliotece uniwersyteckiej²¹.

Po przybyciu do Moguncji, obdarzony tytułem tajnego radcy, młodszy Forster „rzucił się w wir pracy.” Oprócz obowiązków bibliotecznych kontynuował zajęcia translatorskie – przetłumaczył dzieło Georga Keate’a *An Account of the Pe-*

¹⁷ K. Harpprecht, *Georg Forster oder Die Liebe zur Welt. Eine Biographie*, Hamburg 1990, s. 351.

¹⁸ K. Augustowska, *Jerzy Forster, uczonej i podróżnik epoki Oświecenia. Karta z dziejów nauki gdańskiej*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi Uniwersytetu Gdańskiego” nr 5 (1975), s. 161.

¹⁹ K. Harpprecht, dz. cyt., s. 352–353.

²⁰ *Des Capitain Jakob Cook dritte Entdeckungsreise in die Südsee und nach dem Nordpool... Aus den Tagebüchern... Herren Cook, Clerke, Gore und King...* Aus dem Englischen übersetzt von Herrn Georg Forster, Berlin 1789.

²¹ U. Enzenberger, dz. cyt., s. 177. Elektorat Moguncji był w tamtym czasie udzielnym niemieckim księstwem, w którym władza świecka i kościelna znajdowała się w rękach arcybiskupa, będącego równocześnie arcykanclerzem Rzeszy.

lew Islands..., London: G. Nicol 1788²². Ponadto w tym samym czasie zajął się również pisaniem historii literatury angielskiej, która miała się ukazać w *Annalen der brittischen Geschichte...* Johanna Wilhelma von Archenholza²³. Równolegle zaczął wydawać: *Kleine Schriften. Ein Beytrag zur Völker- und Länderkunde, Naturgeschichte und Philosophie des Lebens*. Pięciotomowa publikacja ukazała się w roku 1794 w oficynie berlińskiego edytora Christiana Friedricha Vossa²⁴.

W latach 1791–1794 ukazywało się w berlińskiej oficynie Vossa trzytomowe dzieło Georga Forstera pt. *Ansichten vom Niederrhein, von Brabant, Flandern, Holland, England und Frankreich im April, Mai und Junius 1790*²⁵. Publikacja była owocem podróży odbytej przez autora z przyrodnikiem Alexandrem von Humboldtem. Dzieło to stanowi również podsumowanie autorskich doświadczeń zdobytych na niwie politycznej w pierwszym okresie po wybuchu Rewolucji Francuskiej w 1789 roku²⁶. Równolegle młodszy Forster podjął pracę nad przekładem z angielskiego tłumaczenia na niemiecki staroindyjskiego dramatu *Sakontali* autorstwa słynnego poety Kalidasa z przełomu IV i V wieku n.e. (tworzącego w sanskrycie i prakrytach)²⁷. W Bibliotece Gdańskiej można znaleźć ten przekład, opatrzone odpowiednimi objaśnieniami, w dziewiątym tomie *Georg Forster's sämtliche Schriften*²⁸.

W tym samym czasie Georg Forster rozpoczął pracę nad wielotomowym opracowaniem *Geschichte der Reisen, die seit Cook an der Nordwest- und Nordost-Küste von Amerika und in dem nördlichsten Amerika selbst von Meares, Dixon, Portlock, Co-*

²² *Nachrichten von den Pelew-Inseln in der Westgegend des stillen Oceans*. Aus den Tagebüchern und mündlichen Nachrichten des Captains Heinrich Wilson und einiger Officiere, welche mit ihm im August 1783 in der Antelope, einem Postschiff der englischen ostindischen Compagnie, Schiffbruch litten, zusammengetragen von Herrn Georg Keate, Hamburg: B. G. Hoffmann, 1789 (w zbiorach PAN Biblioteki Gdańskiej pod sygnaturą: Uph. o 5424).

²³ *Annalen der Britischen Geschichte des Jahrs ...* Als eine Fortsetzung des Werks England und Italien von J. W. v. Archenholz, vormals Hauptmann in K. Preuß. Diensten, Carlsruhe 1788–1800.

²⁴ W zbiorach PAN Biblioteki Gdańskiej pod sygnaturą: Ac 3348 8°.

²⁵ W zbiorach PAN Biblioteki Gdańskiej pod sygnaturą: Rb 7425 8°.

²⁶ Alexander von Humboldt bardzo cenił młodszego Forstera jako wnikliwego badacza i obserwatora rzeczywistości. Por. A. v. Humboldt, *Kosmos. Entwurf einer physischen Weltbeschreibung*, Bd. 2., Stuttgart-Tübingen 1862, s. 51–52 za U. Enzenberger, dz. cyt., s. 200.

²⁷ *Kalidasa, Sakontala oder der entscheidende Ring...* Aus den Ursprachen Sanskrit und Prakrit ins Englische und aus diesem ins Deutsche übersetzt mit Erläuterungen von Georg Forster, Mainz und Leipzig: J. P. Fischer, 1791.

²⁸ *Georg Forster's sämtliche Schriften*. Herausgegeben von dessen Tochter und begleitet mit einer Charakteristik Forster's von G. G. Gervinus. In neun Bänden, Leipzig, F. A. Brockhaus, 1843 (w zbiorach PAN Biblioteki Gdańskiej pod sygnaturą: Df 5931 8°).

Pisma wszystkie Georga Forstera zostały wydane pośmiertnie przez córkę autora Theresę Forster. Dwa pierwsze tomy tego wydawnictwa obejmują *Johann Reinhold Forster's und Georg Forster's Reise um die Welt in den Jahren 1772 bis 1775.*, czyli najważniejsze naukowe dzieło młodego Forstera. Tom trzeci zawiera pracę równie uznaną w kręgach literackich, a mianowicie *Ansichten vom Niederrhein, von Brabant, Flandern, Holland, England und Frankreich im April, Mai und Junius 1790*. Natomiast tomy od czwartego do szóstego mieszczą w sobie *Kleine Schriften*. W ostatnich trzech woluminach znaleźć można bogatą korespondencję Forstera z jego najbliższymi i przyjaciółmi.

xe, *Lang u.a.m. unternommen worden sind*, Berlin: Vossische Buchhandlung, 1791²⁹. Przygotował także rozprawę pt. *Ueber lokale und allgemeine Bildung* oraz przedłożył J. W. v. Archenholzowi kolejne części *Geschichte der Litteratur* do jego periodyku *Annalen der britischen Geschichte des Jahrs...* Bd. 5: 1791 i Bd. 7: 1793. Już u schyłku życia płodnego autora powstało jeszcze jedno dzieło: *Erinnerungen aus dem Jahr 1790* Berlin: Vossische Buchhandlung, 1793³⁰. Praca ta zawiera ilustrujące tekst ryminy autorstwa wywodzącego się z Gdańska rytownika Daniela Chodowieckiego.

Po wejściu wojsk francuskich do Moguncji Georg Forster stanął po stronie rewolucji. W 1792 roku został członkiem klubu jakobińskiego, gdzie zyskał sławę jako wybitny mówca. Stał się jednym z twórców i wiceprezydentem tymczasowego rządu Republiki Mogunckiej³¹. Jeszcze przed upadkiem krótkotrwałego państwa w 1793 roku udał się z delegacją parlamentarną do Paryża. Podczas pobytu w stolicy Francji został pozbawiony praw obywatelskich i skazany na wygnanie z obszaru Niemiec na mocy edyktu wydanego przez cesarza Franciszka II Habsburga. Odcięty od bliskich i przyjaciół, zmarł 10 stycznia 1794 roku³².

Obecność dzieł Johanna Georga Adama Forstera w zbiorach starych druków PAN Biblioteki Gdańskiej świadczy o tym, jak bardzo interesowano się tymi publikacjami jeszcze za życia autora w jego stronach rodzinnych. Podobnie było zresztą na całym kontynencie europejskim. Odkrycia podróżnicze XVIII wieku – w tym zarówno samego Georga, jak i jego ojca Johanna Reinholda – fascynowały oświeceniowe elity naukowe i społeczne. Przedstawienie dokonań badawczych tego pierwszego pozwala też na przybliżenie ogólnej sylwetki młodszego Forstera.

BIBLIOGRAFIA

- Augustowska K., *Jerzy Forster, uczonej i podróżnik epoki Oświecenia. Karta z dziejów nauki gdańskiej*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi Uniwersytetu Gdańskiego, nr 5”, Gdańsk 1975, s. 153–165.
- Dove A., *Johann George Adam Forster*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 7, Leipzig 1878, s. 172–181.
- Dove A., *Johann Reinhold Forster*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 7, Leipzig 1878, s. 166–172.
- Enzenberger U., *Georg Forster. Ein Leben in Scherben*, München 2004.
- Forster J., *Podróż naokoło świata*, wybrał i przełożył M. Ronikier wstępem poprzedził S. Rakusa-Suszczewski, Warszawa 1977.
- Harprecht K., *Georg Forster oder Die Liebe zur Welt*, Hamburg 1990.
- Huber T., *Einige Nachrichten von Johann Georg Forster's Leben*, [w:] *Johann Georg Forster's Briefwechsel*, hrsg. v. T. Huber, Theil 1, Leipzig 1829, s. 1–147.

²⁹ W zbiorach PAN Biblioteki Gdańskiej pod sygnaturami: Rb 16609 8° i Rb 16610 4°.

³⁰ W zbiorach PAN Biblioteki Gdańskiej pod sygnaturami: Md 9198 8° i Md 9199 8°.

³¹ Georg Forster w liście do żony Teresy Heyne (Mainz 21.03.1793): *Ich bin dabei wieder recht in volle, ich kann sagen, rasende Arbeit gekommen, denn um die Ordnung hineinzubringen, nahm ich mirs zum Geschäft, an allen Debatten bisher einen thätigen Antheil zu nehmen, und dies ist mit dem besten Erfolg geschehen...* (*Wpadłem w wir pracy i aby wszystko uporządkować, zacząłem brać aktywny udział we wszelkich debatach i uczyniłem to ze sporym powodzeniem...* (tłum. M. M.-G.). Por. U. Enzenberger, dz. cyt., s. 252.

³² Tamże, s. 292.

- Jakubietz M., *Georg Forster – Weltreisender, Naturforscher, Schriftsteller und Jakobiner*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 406: *Prace Historycznoliterackie* 33 (1975), 47–68.
- Kotarski E., *Sarmaci i morze. Marynistyczne początki w literaturze polskiej XVI–XVIII wieku*, Warszawa 1995.
- Wojtowicz J., *Forster Jan Jerzy Adam*, [w:] *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 1: A–F, red. St. Gierszewski, Gdańsk 1992, s. 427–428.
- Ziółkowski J. M., Olczak M., *Z Forsterami i Cookiem na kraniec świata*, Pelplin 2011.

ANEKS I

DZIEŁA WŁASNE JOHANNA GEORGA ADAMA FORSTERA W ZBIORACH STARYCH DRUKÓW PAN BIBLIOTEKI GDAŃSKIEJ

Rb 574 4°

Hawkesworth Johann

Geschichte der See-Reisen und Entdeckungen im Süd-Meer welche auf Befehl Sr. Großbritannienischen Majestät George des Dritten unternommen worden sind. Aus den Tagebüchern der Schiffs-Befehlshaber und den Handschriften der Gelehrten Herren J. Banks Esq., Dr. Solander; Dr. J. R. Forster und Herrn G. Forster welche diesen Reisen als Naturkundiger beygewohnt haben herausgegeben. Bd 4. Aus dem Englischen übersetzt vom Verfasser Herrn Georg Forster [...] Mit Zusätzen für den deutschen Leser vermehrt und durch Kupfer erläutert. Vol. 1–7

Berlin, bey Haude und Spener, 1774.

Rb 1112 4°

Johann Reinhold Forster's Reise um die Welt während den Jahren 1772 bis 1775 in dem von Seiner itztregierenden Großbritannienischen Majestät auf Entdeckungen ausgesickten und durch Capitain Cook geführten Schiffe „The Resolution“ unternommen. Beschrieben und herausgegeben von dessen Sohn und Reisegefährten George Forster [...]. Vom Verfasser selbst aus dem Englischen übersetzt, mit dem Wesentlichsten aus des Capitain Cooks Tagebüchern und andern Zusätzen für den deutschen Leser vermehrt und durch Kupfer erläutert. Vol. 1–2

Berlin, bey Haude und Spener, 1778–80.

Rb 1115 8°

Johann Reinhold Forster's Reise um die Welt während den Jahren 1772 bis 1775 in dem von Seiner itztregierenden großbritannischen Majestät auf Entdeckungen ausgesickten und durch Capitain Cook geführten Schiffe „The Resolution“ unternommen. Beschrieben und herausgegeben von dessen Sohn und Reisegefährten George Forster [...]. Vom Verfasser selbst aus dem Englischen übersetzt, mit dem Wesentlichsten aus des Capitain Cooks Tagebüchern und andern Zusätzen für den deutschen Leser vermehrt und durch Kupfer erläutert. Vol. 1–3

Berlin, bey Haude und Spener, 1784.

Dc 2359 8°

Noch etwas über die Menschenraßen. An Herrn D. Biester.
„Der Teutsche Merkur“ 1786 nr 10, s. 57–86; 1786 nr 11, s. 150–166.

Ac 3348 8°

Kleine Schriften. Ein Beytrag zur Völker- und Länderkunde, Naturgeschichte und Philosophie des Lebens von Georg Forster. Vol. 1–6
Berlin, in der Vossischen Buchhandlung, 1789.

Rb 7425 8°

Ansichten vom Niederrhein, von Brabant, Flandern, Holland, England und Frankreich im April, Mai und Junius 1790. Von George Forster. Vol. 1–3
Berlin, in der Vossischen Buchhandlung, 1791.

Rb 16609 8°, Rb 16610 4°

Geschichte der Reisen, die seit Cook an der Nordwest- und Nordost-Küste von Amerika und in dem nördlichsten Amerika selbst von Meares, Dixon, Portlock, Coxe, Long u.a.m. unternommen worden sind. Mit vielen Karten und Kupfern. Aus dem Englischen, mit Zuziehung aller anderweitigen Hilfsquellen. Ausgearbeitet von Georg Forster. Vol. 1–3

Berlin, in der Vossischen Buchhandlung, 1791.

Md 9198 8°

Erinnerungen aus dem Jahr 1790 in historischen Gemälden und Bildnissen von D. Chodowiecki, D. Berger, Cl. Kohl, J. F. Bolt und J. S. Ringck. Von Georg Forster.
Berlin, in der Vossischen Buchhandlung, 1793.

Md 9199 8°

Erinnerungen aus dem Jahr 1790 in historischen Gemälden und Bildnissen von D. Chodowiecki, D. Berger, Cl. Kohl, J. F. Bolt und J. S. Ringck. Von Georg Forster.
Berlin, in der Vossischen Buchhandlung, 1793
[brak rycin].

ANEKS II

PRZEKŁADY DOKONANE PRZEZ JOHANNA GEORGA ADAMA FORSTERA
W ZBIORACH STARYCH DRUKÓW PAN BIBLIOTEKI GDAŃSKIEJ**Kab 323**

Wendeborn Gebhard Friedrich August

Beiträge zur Kenntniß Großbritanniens vom Jahr 1779. Aus der Handschrift eines Un-
genannten. Herausgegeben von Georg Forster.

Lemgo, im Verlage der Meyerschen Buchhandlung, 1780.

Rb 15391 8°

Sparrmann Andreas

Reise nach Vorgebirge der guten Hoffnung den südlichen Polarländern und um die
Welt, hauptsächlich aber in den Ländern der Hottentotten und Kaffern in den Jahren
1772 bis 1776. Aus dem Schwedischen frey übersetzt von Christian Heinrich Groskurd
[...] Herausgegeben und mit einer Vorrede begleitet von Georg Forster [...]

Berlin, bey Haude und Spener, 1784.

Uph. o 5424

Keate Georg

Nachrichten von den Pelew-Inseln in der Westgegend des stillen Oceans. Aus den
Tagebüchern und mündlichen Nachrichten des Captains Heinrich Wilson und einiger
Officiere, welche mit ihm im August 1783 in der Antelope, einem Postschiff der englischen
ostindischen Compagnie, Schiffbruch litten, zusammengetragen von Herrn Georg Forster
[...]

Hamburg, bei Benjamin Gottlob Hoffman, 1789.

Rb 5414 8°

Piozzi Esther Lynch

Bemerkungen auf der Reise durch Frankreich, Italien und Deutschland von
Esther Lynch Piozzi. Aus dem Englischen mit einer Vorrede und Anmerkungen von
Georg Forster. Vol. 1–2

Frankfurt und Mainz, bei Varrentrapp und Wenner, 1790.

Rb 19366 8°

Bligh William

Reise in das Südmeer, welche mit dem Schiffe Bounty unternommen worden ist, um
Brotbäume nach den Westindischen Inseln zu verpflanzen. Aus dem Englischen; nebst
Jean François Surville, Französischen Kapitäns Reise in das Südmeer, jetzt zum erstenmal
aus den vier vollständigen Tagebüchern der Herren der Surville. Labé, Potter de l'Horme
und Monneron übersetzt und mit Anmerkungen begleitet von Georg Forster

Berlin, in der Vossischen Buchhandlung, 1793.

TRACES OF JOHANN GEORG ADAM FORSTER IN THE COLLECTIONS OF THE GDANSK LIBRARY

The article presents all the traces of Johann Georg Adam Forster (1754–1794) surviving in the collections of the Gdansk Library of the Polish Academy of Sciences. Born near Gdansk, the well-known Polish–German naturalist and traveller was an author of scholarly works, books on journeys and politics, and was also a revolutionary. The author of the article discusses fragmentary manuscripts concerning J. G. A. Forster, his numerous printed publications as well as works devoted to him and dating to before 1800 which are currently kept by the Gdansk Library. She has not omitted the translation and publishing activity, to which Forster, a professor of universities in Vilnius and Kassel, also devoted himself, to earn money. She also mentions the scientific output of his father, also a naturalist, Johann Reinhold Forster (1729–1798), surviving in the Gdansk Library. Both the Forsters, the senior and the junior, participated in Captain James Cook's famous second voyage around the world between 1772 and 1775, described in a two-volume work known in its German version as *Johann Reinhold Forster's und Georg Forster's Reise um die Welt in den Jahren 1772 bis 1775*, Berlin 1778–1780. The work *Ansichten vom Niederrhein, von Brabant, Flandern, England und Frankreich im April, Mai und Junius 1790*, Berlin 1791–1794 – a tripartite report on Forster the junior's journey round Europe which he pursued together with Alexander von Humboldt in the first period of the French revolution – is considered to be his second important work, this time written independently.

Keywords: Johann Georg Adam Forster (1754–1794), Johann Reinhold Forster (1729–1798), Gdansk Library of the Polish Academy of Sciences – collections, James Cook's second voyage round the world, Alexander von Humboldt (1769–1859)

DIE SPUREN VON JOHANN GEORG ADAM FORSTER IN DEN BESTÄNDEN DER DANZIGER BIBLIOTHEK

Im Artikel wurden alle Spuren von Johann Georg Adam Forster (1754–1794) dargestellt, die in den Beständen der PAN Danziger Bibliothek bis heute erhalten geblieben sind. Der berühmte, polnisch-deutsche Naturforscher und Weltumsegler, in der Nähe von Danzig geboren, war Autor wissenschaftlicher und politischer Werke, wie auch von Reisebeschreibungen. Darüber hinaus gilt er auch als ein Revolutionär.

Die Autorin besprach in ihrem Artikel sowohl die fragmentarischen handschriftlichen Materialien um Johann Georg Adam Forster, als auch seine zahlreichen Druckpublikationen. Zu den Materialien zählen ebenfalls vor 1800 erschienene Publikationen, die ihm gewidmet wurden und in den Beständen der PAN Danziger Bibliothek zu finden sind. Sie übergang nicht die Übersetzungs- und Publikationstätigkeit J.G. A. Forsters des Professors an den Universitäten von Vilnius und Kassel, der er sich unter anderem aus finanziellen Gründen widmete. Im Artikel wird ebenfalls an die wissenschaftlichen Werke seines Vaters Johann Reinhold (1729–1798) erinnert, eines Naturforschers.

Beide Forsters, der ältere und der jüngere, nahmen an der berühmten zweiten Expeditionsreise von Captain James Cook um die Welt teil, die in den Jahren 1772–1775 stattfand und durch das zweibändige Werk mit dem Titel *Johann Reinhold Forster's und Georg Forster's Reise um die Welt in den Jahren 1772 bis 1775*, Berlin 1778–1780 in Deutschland bekannt wurde. Als zweitwichtiges, diesmal selbständiges Werk im literarischen Schaffen von Georg Forster gilt das dreibändige Buch *Ansichten vom Niederrhein, von Brabant, Flandern, Holland, England und Frankreich im April, Mai und Junius 1790*, Berlin 1791–1794. Es ist die Beschreibung einer Reise durch Europa, die Johann Georg Adam Forster gemeinsam mit Alexander von Humboldt in der ersten Phase der Französischen Revolution unternahm.

Schlüsselworte: Johann Georg Adam Forster (1754–1794); Johann Reinhold Forster (1729–1798); PAN Danziger Bibliothek – ihre Bestände, die 2. Expeditionsreise von Captain James Cook um die Welt; Alexander von Humboldt (1769–1859).

IOH. REINHOLD FORSTER

Geb. zu Dirschau in Westpreussen den 22 Octb. 1729.

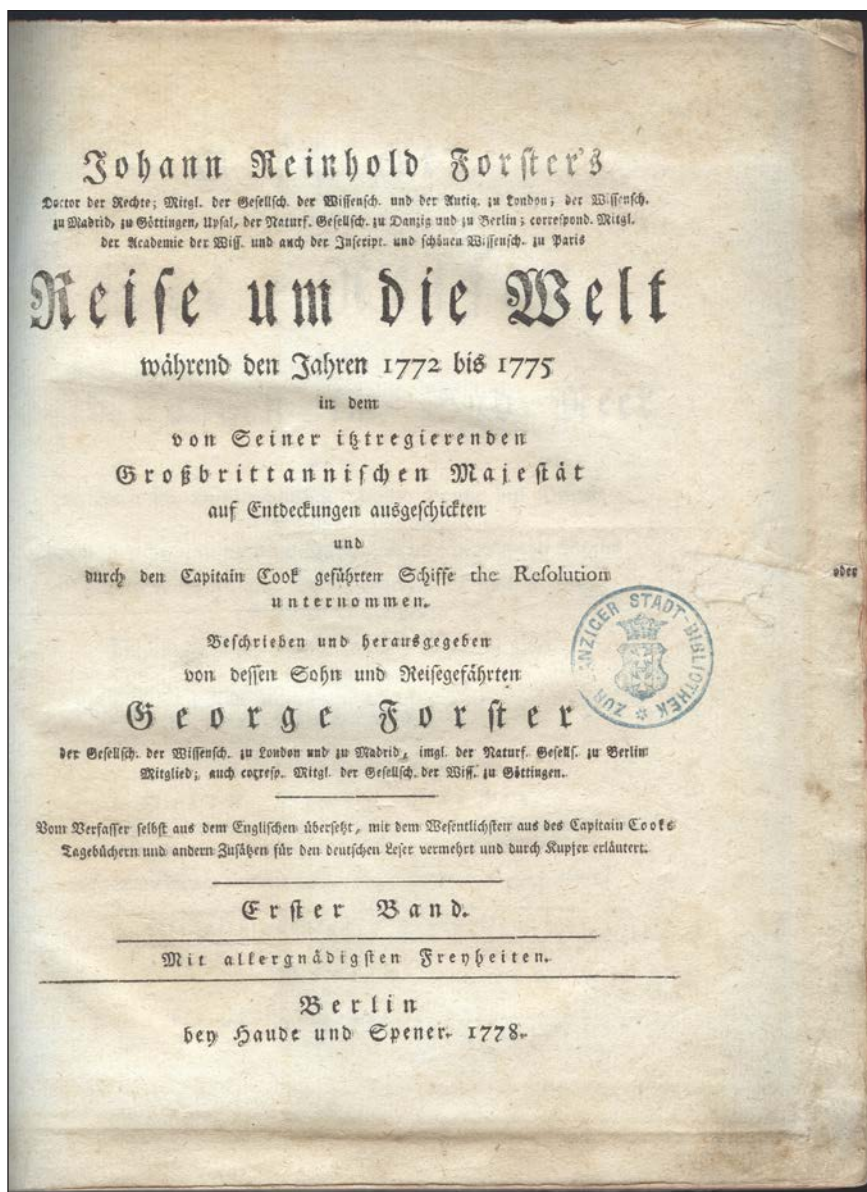
Gestorb. zu Halle den 9 Dec. 1798.

GEORG FORSTER

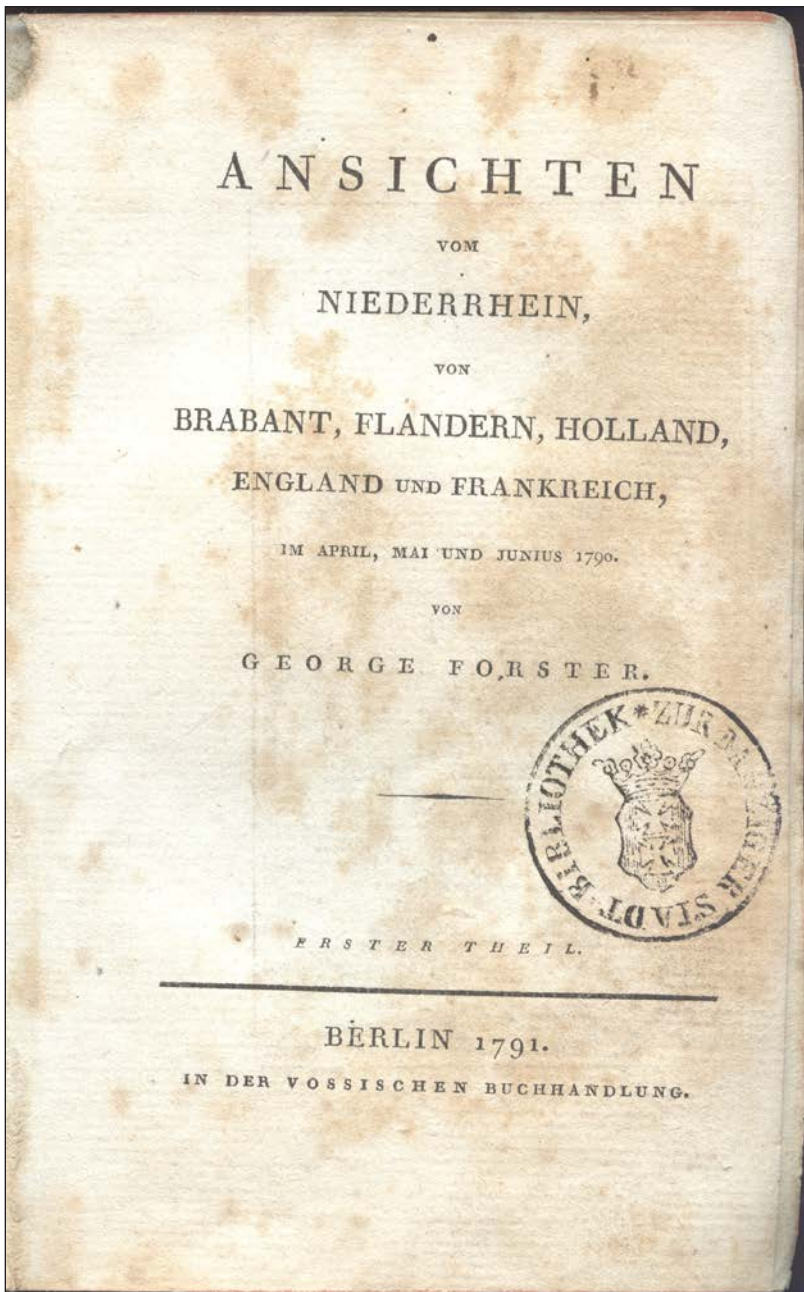
Geb. zu Nassenhuben bey Danzig 1754.

Gestorb. zu Paris den 12 Jan. 1794.

1. Johann Reinhold Forster & Johann Georg Adam Forster (akwaforta)
(PAN Biblioteka Gdańska, nr inw. 4841)

2. Strona tytułowa pierwszego tomu niemieckiego wydania *Podróży dookoła świata* J. G. A. Forstera, dzięki któremu autor zdobył sławę na skalę europejską *Johann Reinhold Forster's Reise um die Welt während den Jahren 1772 bis 1775 in dem von Seiner itztregierenden Großbritannischen Majestät auf Entdeckungen ausgeschickten und durch Capitain Cook geführten Schiffe „The Resolution“ unternommen*. Beschrieben und herausgegeben von dessen Sohn und Reisegefährten George Forster..., Band 1–2, Berlin, bey Haude und Spener, 1778–1780 (PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Rb 1112 4°)

3. Strona tytułowa pierwszej części *Obrazów znad dolnego Renu, z Brabancji, Flandrii, Holandii, Anglii oraz Francji w kwietniu, maju i czerwcu 1790* J. G. A. Forstera, drugiego co do ważności dzieła tego autora, relacji z podróży odbytej z Alexandrem v. Humboldtem *Ansichten vom Niederrhein, von Brabant, Flandern, Holland und Frankreich im April, Mai und Junius 1790*. Von George Forster, Theil 1–3, Berlin, in der Vossischen Buchhandlung, 1791 (PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Rb 7425 8°)

